

Artikel in de Bergense Kroniek 'Een sarcofaag op Zanegeest', juni 2020.

Voor een uitgebreide overzicht van aantallen sarcofagen, bijbehorende gevolgtrekkingen en andere zaken, gelieve contact op te nemen met de redactie.

Bronnen

- Belonje, J. Steenen Charters, Heemschutserie deel 8, Allert de Lange 1942.
- Bitter, Peter. Graven en Begraven, Archeologie en geschiedenis van de Grote Kerk van Alkmaar. Uitgeverij Verloren, 2020.
- Cordfunke, E.H.P. Opgravingen in Egmond, De Walburgers, 1984.
- Foreest, Nanning van. Kort verhaal van het beleg van Alkmaar. Regionaal Archief Alkmaar, 2010.
- Hartog, Elisabeth den. De oudste kerken van Holland. Utrecht, 2003.
- Heinsbroek, P.G. Onderzoek naar rode (bont)zandstenen sarcofagen en grafplaten in Noord-Holland uit de 12e eeuw: voorlopige 20 deelstudies. Vlaardingen, 2010-2014.
- Martin, H. Vroeg-middeleeuwse zandstenen sarcophagen in Friesland en elders in Nederland, 1957.
- Janse, Berends en Slinger. Natuursteen in Monumenten. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2012.
- Kuiken, Kees. Middeleeuwse zandstenen grafkisten uit Westerlauwers, Friesland. De Vrije Fries, 2004.
- Lammers, S. Medieval Christian Interments in Stone: Monolithic Limestone Sarcophagi. Bladzijden 377-434 uit Berichten uit de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Onderzoek, 1989.
- Objectbeschrijving museum Sterkenhuis, Inv. nr. 496.
- Reenen-Völter, Marie van. Heerlijkheid Bergen in woord en beeld, 1903. Interbook International, herdruk 1974.
- Rijksdienst Monumentenzorg. Natuursteen in Nederland. Januari 2002.
- Sarazin, Jenny e.a, waaronder FD Zeiler. Koopman, Kraam en Karrenspoor. Handel tussen IJssel en Berkel. 2001.
- Tuuk, Luit van der. Noormannen in de Lage Landen. Omniboek Kampen, 2008.
- Waslander, Christine. Dekselse graven, Noord-Nederlandse Grafsculptuur in de 11e en 12e eeuw. Eduactief, 1991.
- Website West-Fries Genootschap: voor veel informatie over sarcofagen in Noord-Holland.
- Wortel, Th. Uit de geschiedenis van Alkmaar en omgeving. Octavo, 1990.
- Zeiler, Frits David. Hoog en Vrij, schetsen uit de geschiedenis van de heerlijkheid Bergen tot 1789. Pirola, 1986.
- Zeiler, Frits David. Kerken in de Heerlijkheid. Geschiedenis van kerkgebouwen en kerkgang in Bergen NH, R.K. Parochiegemeenschap H.H. Petrus en Paulus / H. Benedictus Bergen N.H. De Coogh, 1999.

Conclusies uit de bronnen:

- Er is geen integraal beeld: niemand heeft alle sarcofagen in Nederland op een rij gezet; Martin en Lammers hebben de sarcofagen uit hun onderzoeksgebied petrochemisch onderzocht of anderszins gekarakteriseerd en daarmee een goede basis gelegd.
- Iedereen baseert zich eigenlijk op Martin. Hij heeft vanaf het begin een petrochemisch onderzoek laten doen, reden waarom het nog steeds gedegen overkomt. Er kwam later kritiek op hem. Kuiken geeft aan dat dit komt omdat Martin werkte voor de Friese academie en een slechte relatie had met Van der Giffen (maar dat hadden er wel meer) en rehabiliteert hem ook weer ten dele.
- Martin (in 1960) doet hoofdzakelijk Friesland en Groningen, Lammers (in 1989) het gebied van de Maas. Ze bestrijken dus elk een deel van Nederland en noemen de rest niet of nauwelijks. Kuiken geeft duidelijk aan dat hij zich tot Friesland beperkt en in zekere zin een vervolgstudie doet op Martin.
- Heinsbroek (in 2014) gaat zeer terdege te werk, beperkt zich tot Noord-Holland, bezoekt elke plek en neemt lokale informatie tot zich, voor Bergen dus van Frits David Zeiler. Opmerkelijk is dat hij zegt dat de sarcofagen uit de Eiffel afkomstig zijn, terwijl Martin toch al anders aangeeft. Het Archief in Alkmaar heeft alleen rapportages over Noord-Holland, maar hij moet buiten NH meer onderzoek hebben gedaan. Spijtig genoeg is hij overleden.
- Lammers, die ook met Kuiken heeft samengewerkt, bestrijkt het stroomgebied van de Maas en noemt daarbuiten sarcofagen in Utrecht, Texel en Dorestad. Zeer gedegen studie maar jammer is dat hij niet verder kijkt dan het stroomgebied van de Maas c.q. kalkstenen sarcofagen.
- Voor Elisabeth den Hartog (1986) zijn sarcofagen geen hoofdonderwerp, zij geeft een goede inkijk op de bouwgeschiedenis van kerken. Haar uitgangspunt is de bouw van kerken en het gebruik

van sarcofagen in het Rijngebied van Duitsland, waarbij Nederland zou volgen. Toch geeft zij een voorbeeld van een oudere sarcofaag in Vlaardingen. Gedateerd waar het om sarcofagen gaat en cijfers lijken niet altijd accuraat, bijvoorbeeld het zand bij de Abdij van Egmond lag 20 meter hoger voor de zandafgravingen en Ruïne van Brederode was helemaal onder het zand verdwenen.

- Beide boeken 'Natuursteen in Monumenten' en 'Natuursteen in Nederland' zijn erg informatief, vakkundig geschreven en daarom erg nuttig. Geldt ook voor het boek van Peter Bitter.
- Belonje behandelt alleen de decoraties van sarcofagen en zerken.
- Waslander behandelt ook voornamelijk decoraties maar ze geeft daarnaast tevens een algemeen beeld en gaat uit van de classificatie van Martin. Duidelijke beschrijvingen en goede heldere foto's.
- Rapport over Etersheim (uit 2008) is gedegen en goed leesbaar maar gaat wel nog steeds uit van een gedateerd tijdsbeeld.
- Tijdsbeeld: dat sarcofagen dateren uit de 12e eeuw en later, zoals je nog vaak leest, is volledig gedateerd, het klopt alleen nog voor de sarcofagen uit Bentheim. Kalkstenen sarcofagen uit het stroomgebied van de Maas zijn al bekend uit de 8ste eeuw en misschien wel in gebruik gebleven sinds de Romeinen. Vroege bontzandstenen sarcofagen zijn in Dorestad gevonden. Kuiken gaat uit van een datering van de 10e tot de 13e eeuw. Zie ook Lammers.

Per paragraaf van het artikel.

Inleiding.

- Afmetingen komen uit de objectbeschrijving sarcofaag Sterkenhuis inv. nr. 496.
- Veldwachter, etc. uit: Heerlijkheid Bergen in woord en beeld pag. 159 ev.
- Akte van Ruiling 1866 tussen gemeente en Schouten 15.2.1.002, inv. nr. 468
- De boerderij van Schouten is tegenwoordig van Piet-Jan van de Kommer, het land van een projectontwikkelaar, de pachter is P. Hooymans, Baakmeerdijk 11.
- Badbode, 1932. Mevr L. Van Heemskerkck Veechens doet verslag van de sarcofaag. Er moet ook een verslag zijn in het Nutswerk, Orgaan van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, 17e jaargang no 2, maar heb ik niet kunnen vinden.

Ver gelegen steengroeven

- Domburg: resten houten sarcofagen 6e-7e eeuw die boven water kwamen, zie over Walichrum de Walcherense Archeologische Dienst. Uit Archeologie Online: het skelet is door middel van de C-14 methode (in het ziekenhuis van Goes) gedateerd tussen 677-788 na Chr. En de plank door middel van jaarringen tussen 681 en 703 na Chr. Volgens de onderzoekers is het hout afkomstig uit Duitsland. Misschien hergebruikt hout van een schip. Het skelet met plank is vanaf zomer 2017 te zien in het Zeeuws Museum in Middelburg. Zoek op Internet op: Oostkapelle. Verder Luit van der Tuuk, pag 105, 106.
- Boomkistgraf Fries museum, Hogebeintum 7e eeuw. Boom van elders (Duitsland, Gaasterland?) aangevoerd.
- In Maastricht zijn rond de 50 sarcofagen overgebleven en 6 in het klooster van Susteren, waar Willibrord placht te overnachten op weg naar Echternach.
- Zeker is dat bisschop Bernulfus (Bernold) van Utrecht in 1054 in een bontzandstenen sarcofaag ter aarde is besteld.
- Dorestad: Lammers determineert slechts 1 kalkstenen sarcofaag en website Dorestadonthuld van Luit van der Tuuk 3. De andere sarcofagen ter plekke zijn dus niet onderzocht, maar ze moeten wel van bontzandsteen zijn. Dit ligt ook voor de hand want Dorestad was een knooppunt van de Rijnhandel, niet van de Maashandel. Hierdoor is de ouderdom van de handel in bontzandstenen sarcofagen eeuwen eerder aannemelijk dan de datering in 1054 op basis van de sarcofaag van Bisschop Bertold.
- Houten en stenen kisten werden in de bodem ingegraven waarbij de deksel aan het oppervlak bleef.
- Decoraties: Christine Waslander p12 ev. De sarcofaag in Utrecht bijvoorbeeld van bisschop Bernulfus uit 1054 heeft een onversierd deksel en van binnen bij het voeteneind zijn dunne groeven uitgehakt.
- Levensbeschrijvingen van Adelbertus, Bonifatius en Gregorius: Lammers, p385 ev.
- Martin (p124) heeft reeds in 1957 de herkomst van 121 sarcofagen en grafstenen in Noord- en Oost-Nederland onderzocht. 107 bleken van Bontzandsteen te zijn, 5 van Bentheimer zandsteen en 6 van andere soorten zand- of kalksteen.
- Kaartje is van Martin overgenomen, maar Maas en Schelde toegevoegd, kustlijn aangepast en plaatsen toegevoegd die in tekst worden genoemd. NB. IJssel was pas over de gehele lengte bevaarbaar kort na 1164-1170 (Frits David Zeiler).
- In het Odenwald zijn groeven gevonden met onafgewerkte sarcofagen: Martin p127.

- Het transport ging per platbodem of waarschijnlijker per vlot. Zie Natuursteen in Monumenten p19. Er is een schip (platbodem) bij Xanten gevonden uit de Karolingische tijd met geschat laadvermogen van ongeveer 5 ton (Den Hartog p54). NB. de bekende Kamper kogge heeft een laadvermogen van rond de 60 ton maar dit is een zeeschip uit de 12^e of 13^e eeuw.
- Sarcofagen moeten op de stapelplaats van decoraties voorzien zijn. De handelaar had dit bewerken dan geheel in eigen hand en kon overleggen met de koper. Daarnaast gaf dit minder risico dan wanneer dit in de groeve zelf of halverwege in Keulen of Mainz wordt gedaan. Want dan worden ze duurder en ben je dus meer geld kwijt als er wat gebeurt tijdens het transport. Je mag aannemen dat de handelaren de volledige handelsketen, van steengroeve tot klant, grotendeels of geheel in eigen hand hadden. In steden als Verdun, Keulen en Mainz hadden Friese (in die tijd werden alle handelaren uit de lage landen Friezen genoemd) handelaren hun eigen kwartieren (zie ook Lammers).
- Stapelplaatsen: zie Martin, p47 en 129 en Natuursteen in Monumenten
- Ledesteen in Alkmaar en resten van sarcofaag in muren: Heinsbroek deelstudie Alkmaar
- Over de ouderdom. De kalkstenen sarcofagen (Lammers) staan niet ter discussie. Voor de bontzandstenen sarcofagen neemt men gewoonweg de begrafenis van bisschop Bernold in 1054 als uitgangspunt. Maar Martin verzucht al dat hij graag wat meer sarcofagen zou kunnen willen dateren. De bisschop zou hierbij dan een trend in gang hebben gezet die de vraag naar zandstenen sarcofagen in Noord-Nederland initieerde. Daarnaast werden in de 11e eeuw de eerste kerken van tufsteen gebouwd. Tufsteen moest uit de Eifel worden geïmporteerd waarbij tegelijkertijd de import van sarcofagen op gang zou gekomen zijn. De derde reden om zandstenen sarcofagen na de 10e eeuw te dateren is dat de economie opbloede door de veenontginning waardoor er een rijke handelsklasse opkwam. Vandaag de dag zijn deze redeneringen flink geërodeerd: tufsteen en bontzandsteen hebben alleen de transportroute over de Rijn gemeen (zie ook Natuursteen in Monumenten p65), de veenontginning is eerder begonnen dan de 10e eeuw en de elite was altijd al rijk. Zie ook Den Hartog p175 die beschrijft dat een bontzandstenen sarcofaag in Vlaardingingen dateert van rond 900 en de opmerkingen over Dorestad.

Andere sarcofagen in de omgeving

- hoeveel sarcofagen er zijn in Noord-Holland, of in Nederland, is onbekend want niemand heeft ze allemaal geteld. Bovendien is het onderscheid tussen sarcofagen en deksel niet altijd scherp.
- Heinsbroek heeft 21 sarcofagen geteld maar hij heeft lang niet alle plaatsen kunnen bezoeken. Erbij komen bijv.: Wieringermeer (Gawijzend) 6 stuks, Barsingerhorn, Beverwijk, Hem, Wester- en Oosterblokker. Opvallend is het aantal van 17 sarcofagen op Wieringen.
- Het huis van Hilde heeft 3 sarcofagen, 2 afkomstig uit het IJsselmeer bij Etersheim (Oosthuizen) en het kalkstenen exemplaar van Oosterend op Texel. Maar de sarcofagen van Gawijzend uit de Wieringermeer die eerst in het museum van Hoorn werden opgeslagen, zijn volgens Hoorn ook naar HvH overgebracht. Daar weten ze echter van niets.
- Bij de bouw van een stenen kerk te Egmond liet graaf Dirk II de resten van Sint Adelbert in een sarcofaag overbrengen. Cordfunke p13.
- Tympan van Egmond: zie Cordfunke p80.
- Sarcofagen Buurkerk Egmond: Cordfunke p127

Terug naar Zanegeest

- Bergen heeft in 1094 een kapel, kerk staat in Schoorl (Frits David Zeiler). Tufstenen kerk in Bergen in 1200.
- p27 Peter Bitter. Bouw Grote Kerk rond 1500,
- p69 Peter Bitter. Bouw tufstenen kerk Alkmaar na begin 11e eeuw, daarvoor houten kerk
- p85 Peter Bitter. Begraven werd in Alkmaar in de Grote Kerk, de Kapelkerk en in ieder geval in het Minderbroedersklooster.
- Bouw stadswallen Alkmaar: zie Wortel p126 + 127 (zeer gedetailleerd), Kort verhaal van het beleg van Alkmaar p16 (H. Van Nierop) en Cordfunke p33. Beide laatste heren verwijzen weer naar Wortel.